

JALE PARLA • Don Kişot'tan Bugüne Roman

JALE PARLA 1945'te İstanbul'da doğdu. 1964'te Arnavutköy Amerikan Koleji'ni, 1968'de Robert Kolej'in Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü'nü bitirdi. 1978'de Harvard Üniversitesi'nden anadali İngiliz Edebiyatı, yandalları Fransız ve Alman Edebiyatları olmak üzere Karşılaştırmalı Edebiyat doktorası aldı. 1976-2000 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı. Halen Bilgi Üniversitesi'nde Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü'nde öğretim üyeliği yapmakta olan Parla'nın *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik* (1985), *Babalar ve Oğullar - Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri* (1990), *Kadınlar Dile Düşünce* (Sibel İrzık ile beraber, 2004), *Balkan Literatures in the Era of Nationalism* (Murat Belge ile beraber, 2008), *Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım* (2011), *Don Kişot - Yorum, Bağlam, Kuram* (2017) adlı kitapları yayımlanmıştır.

İletişim Yayınları 612 • Edebiyat Eleştirisi 5

ISBN-13: 978-975-470-796-0

© 2000 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-15. Baskı 2000-2020, İstanbul

16. Baskı 2021, İstanbul

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Ayla Karadağ

DİZİN Birhan Koçak

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JALE PARLA

Don Kişot'tan Bugüne Roman

Babamın anısına

T E Ő E K K Ū R

Bu kitabın bitmesi için vaktini, emeğini, bilgisini, eleştirel titizliğini sonsuz bir cömertlikle seferber eden dostum ve meslektaşım Deniz Őengel'e borcum büyüktür.

Müsveddeyi okuyup önerilerde bulunan Süha Ođuzertem ve Sibel Irzık'a, "saatin tiktakları, romanın taktikleri" başlığı için Cevat Çapan'a, ihtiyacım olan kitapları sağlayan dostum Hatice Ūn'e, on yıl boyunca benden sabırla Don Kiřot dinleyen Bođaziçi Üniversitesi'ndeki öğrencilerime, bu öğrencilerden Don Kiřot'tan esinlenerek yazdıklarını benimle cömertçe paylaşan Özlem Kumrular ve Evren Yiđit'e teőekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

<i>GİRİŞ</i>	11
BİRİNCİ BÖLÜM	
<i>DON QUIJOTE VE YAZIN TÜRLERİ</i>	23
1. Hayal edilebilecek en güzel kitap!.....	23
2. Tarihsel tür kuramları.....	36
3. Formalist tür kuramları.....	43
4. Türlerin “komik”leşmesi, ya da karnavallaşması.....	60
5. Kıskaç ve geveze türler.....	66
6. Don Kişot gene seferde, bu kez İstanbul’da: <i>Çengi</i>	73
İKİNCİ BÖLÜM	
<i>YAZARLAR VE OKURLAR</i>	113
1. Kayıp metinler.....	113
2. Okurla atışma: <i>Tristram Shandy</i>	137
3. Öyküler hep gebedir: <i>Kadercî Jacques ile Efendisi</i>	157
4. Yüzyıllardır yoldalar: <i>Karanlığın Yüreği, Bir Kış Gecesi Eğer Bir Yolcu</i>	162
5. “Takib-i macera-i metindir şiir”: <i>Tutunamayanlar</i>	204

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANLATI VE ZAMAN:

SAATİN TIKTAKLARI, ROMANIN TAKTİKLERİ.....	231
1. Anlıklaştırılmalar.....	231
2. Başlangıçlar/Sonlar: <i>Büyük Umutlar, Ulysses, Silgiler</i>	250
3. Taksim kabul etmiş zamanın aynası roman: <i>Mahur Beste</i>	282
4. Kaygan zaman parçalarında kriz anlatıları: <i>Dar Zamanlar</i>	305

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİMESİS.....	327
1. “Kelime şeyi resmetmeye borçlu ise...”.....	327
2. “Yesem örgütü beş defa bir demet yasemenle”: <i>Gece Dersleri</i>	343
3. “Az daha o anda resmim çizilecekti!”: <i>Benim Adım Kırmızı</i>	357
KAYNAKÇA.....	373
DİZİN.....	383

GİRİŞ

O, başka bir Quixote yazmak değil –bunu yapmak kolaydı– *Don Quixote* kitabının kendisini yazmak istiyordu. Söylemeye gerek yok, özgün eseri kelimesi kelimesine yeniden yazmayı aklından bile geçirmiyordu; onun amacı kopya etmek değildi. Onun akıllara durgunluk veren amacı, Miguel de Cervantes’inkilerle –kelime kelime, satır satır– örtüşecek birkaç sayfa yazabilmektir. (Jorge Louis Borges, “*Don Quixote* Yazarı Pierre Menard,” *Ficciones*, s. 37)

Dostoyevski’ye göre *Don Quijote*, “insan düşüncesinin en son ve en büyük sözü, insanın ifade edebileceği en acı ironi”dir.¹ Bu sözü haklı çıkaracak pasaj ise Don Kişot’un Ginés ve arkadaşlarını kurtarmadan önce yaptığı şu konuşma olabilir:

“Sevgili kardeşlerim, bana anlattıklarınızdan şunu anladım ki, sizi suç işledikleri için cezalandırdıkları halde, çekeceğiniz ceza pek hoşunuza gitmiyor; istemeye istemeye gidiyorsunuz cezalarınızı çekmeye. Belki de birinizin işkenceye

dayanamaması, diğèrinin parasının, ötekinin çevresinin olmaması ve son olarak da yargıcın haksız kararı, sizin mahvınıza, haklı olmanıza rağmen cezalandırılmanıza sebep oldu. Bütün bunlar, řu anda kafamda o kadar belirgin ki, beni etkiliyor, ikna ediyor, hattâ zorluyor; Tanrı'nın beni bu dünyaya gönderme sebebini, icra etmekte olduğum şövalyelik mesleğini, sizin durumunuza uygulamaya, güçsüzlere ve ezilenlere yardım edeceğime dair verdiğim sözü yerine getirmeye itiyor. Ancak, iyilikle yapılabilecek olan şeyin kötülükle yapılmaması, tedbirliliğin bir gereğı olduğundan, sayın muhafızlarla komiserden, sizleri çözüp serbest bırakmalarını rica etmek istiyorum. Nasılsa krala hizmet edecek, daha uygun başkaları olacaktır. Tanrı'nın ve tabiatın özgür yarattığı insanları köle yapmak bana çok ağır geliyor. Ayrıca, sayın muhafızlar.” diye ekledi Don Quijote, “bu zavallıların size bir zararı dokunmamış. Öteki dünyada herkes kendi günahının hesabını verir. Yukarıda Tanrı var; o kötülerini cezalandırmayı, iyileri ödüllendirmeyi ihmal etmez, dürüst insanların, kendilerini hiç ilgilendirmedikleri halde başkalarının celladı olması hiç doğru değil. Bunu sizden, böyle iyilikle, tatlılıkla rica ediyorum; ricamı yerine getirirseniz size minnet duyacağım. Eğer kendi isteğinizle yapmazsanız, bu mızrak ve bu kılıç, bileğimin gücüyle birleşip, zorla yaptıracaktır size.”²

Bu muhteşem konuşmaya neden olan olay, Don Kişot ve Sancho Panza'nın yolda cezalarını çekmeye götürülen kelepçeli kürek mahkûmlarına rastlamalarıdır. Don Kişot'la Sancho arasında sürekli oynanan yanılsama/gerçeklik oyunu bu kez dille ilgili bir boyut kazanır. Bu sefer Don Kişot gördüğünü inkâr etmez; o da Sancho Panza gibi, istemedikleri bir yere, “zorla” götürülen bir dizi kelepçeli “zavallı” görmektedir. Sorun “zorla” sözcüğündedir. Sancho Panza için bu söz-

cük, bütün mahkûmların, cezalarını çekmeye “zorlandıklarını” ifade eder; yani gerçek ve tikel bir bağlamda kullanılmıştır. Don Kişot için ise, “zorla” sözcüğü yalnızca ve yalnızca sözlük anlamında geçerlidir ve bu anlam şövalyelik ahlakına göre kabul edilemez. Hiç kimseye “zorla” bir şey yaptırılmamalıdır. Bu anlayışla kürek mahkûmlarını kurtarmaya karar verir. Buraya kadar deliliği şövalye romanlarıyla ilgili saplantısından kaynaklanan bir deliliktir.

Gelgelelim, kürek mahkûmlarıyla konuştuğundan sonra Don Kişot “zorla” sözcüğünün insan vakarına aykırılığını vurgulayan daha yüksek bir ahlaki söyleme yönelir. Bu, Rönesans hümanizmasından esinlenen dinî ve varoluşçu bir ahlakır. Muhafızlara bu ahlakın terimleriyle hitap eder. Ve tabii anlaşılmaz. Yalnız muhafızlar değil kurtarıcısı olduğu kürek mahkûmları da onu anlamaz. Sonunda bu serüvenden de iyi bir dayak yiyerek çıkar. Çünkü bir kez mahkûmları kurtardıktan sonra, yaptığı kahramanlığın tamamlanması için herkesten istediğini onlardan da ister. Zincirlerini ellerine alıp, Dulcinea del Toboso’ya giderek kendilerini kurtaran yiğit şövalyenin aşkını dile getirmelidirler. Ginés de Pasamonte’nin liderliğindeki mahkûmlar, Don Kişot’un bu isteğini oldukça kaba bir biçimde reddederler.

Bu maceranın her anında Cervantes’in yarattığı ironi çeşitlemesinin yoğunluğuna ve gücüne dikkat edersek, Dostoyevski’nin bu kitabı “insanın ifade edebileceği en acı ironi” olarak tanımlamasına hak verebiliriz. Bir kez, “zorla” sözcüğü üzerine kurulu tarihsel ve metinsel gerilimde Don Kişot deli olduğu için Kral’ın kanununu o günün koşulları içinde algılamak yerine, şövalye romanlarının kodlarıyla algılamakta ısrar eder. Ama bir üst düzlemde bu zorlamayı insanın temel özgürlüğüne ve hatta İsevi Hıristiyanlığa aykırı bulduğunu anlatan sözleriyle, bu kez akıllıların göz ardı edemeyeceği bir tezle ortaya çıkar. Burada gerilim, gerçeikle

metinsellik arasında değil, pratikle ilkesellik, pragmatizmle idealizm, otoriteyle özgürlük, insanın kulluğuyla vakarı arasındadır. Don Kişot mahkûmları, başka bir deyişle insan onurunu mucizevi bir biçimde kurtardıktan sonra, tekrar deliliğe, tekrar dilin ve metinlerin onu hapsedtiği saçma şövalyelik törenselliğine dönerek kurtardığı insanlardan dayak yer. Şimdi kim kimi cezalandırmaktadır? Kral mahkûmları mı? Don Kişot muhafızları mı? Mahkûmlar Don Kişot'u mu? Hak, hukuk nerededir? Ve bütün bu hak hukuk tartışmalarında, Tanrı nerededir? İşte bu ironiden *Budala* çıkmıştır. Yalnızca iyiliğin egemen olmasını istediği bu dünyada, Don Kişot'un deliliğe sığındığı gibi epilepsi krizleriyle kötülüklerden küçük kaçamaklar yaparak yaşamını sürdürebilen Prens Mişkin, gözlerinin önündeki en büyük kötülüğü engellemeyince, hiç iyileşmeyecek biçimde budalalaşır. Tıpkı Don Kişot'un, deliliğe sığınamayacağını anladığı noktada ölmekten başka çaresi kalmadığı gibi.

İlk çevirileri Çariçe Büyük Katerina çağına kadar giden *Don Quijote*'nin Rus romanına etkisi derin ve ilginçtir. Rus edebiyatının babası sayılan Puşkin, aynı zamanda iyi bir Rönesansçıydı. Shakespeare ile Cervantes en sevdiği yazarlar arasındaydı. Puşkin, şiir tarzında yazılmış *Yevgeni Onegin* öyküsünde, Rus edebiyatının ilk Don Kişot tiplerinden Tatyana'yı yarattı. Tatyana'nın Cervantes'in Don Kişot'uyla ortak noktası, okuduğu kitaplardan esinlenerek yarattığı bir dünyada yaşaması ve gerçekle ilgili değerlendirmelerinde yanılmasıdır. Okuduğu romanlar, büyük aşkların sonsuza dek sadık kahramanlarını anlatan ucuz piyasa romanlarıdır. Don Kişot nasıl okuduklarının etkisinde şövalye olmuşsa, Tatyana da bu romanların etkisinde, aşkla soluk alıp veren bir genç kızdır. Puşkin'in hicvi, tıpkı Cervantes'inki gibi, yalnız kişisini değil kötü edebiyatı da hedef alır.

Rus edebiyatının doruk noktalarından ve kuşkusuz hiciv